

Bønn, pris og profesjon

av Jørgen Sandemose, Røde Fane nr. 1, 2003

Harald Minken omtalte boka til Jørgen Sandemose, *Stat, religion, økonomi: Karl Marx og kapitalismens former* i *Røde Fane* nr. 3, 2002.

Redaksjonen inviterte Sandemose til å fortsette debatten om de spørsmålene boka reiser. Red.

Først litt om de fem avsnittene (1-5) som følger:

Med utgangspunkt i Minkens artikkel tar jeg først (1) opp religionens generelle status i materialistisk teori. Jeg ser videre på forbindelsen mellom kristne (særlig protestantiske) ytringsformer og kjernen i Marx' vareanalyse. Denne sammenhengen er retningsgivende for minst to relasjoner, nemlig forholdet mellom borger og statsmakt, samt mellom verdi og bruksverdi. I to avsnitt følger derfor en behandling først av statsteori (2), så av pristeori (3). I et sluttavsnitt (5) tar jeg for meg noen spesielle misforståelser fra Minkens side, etter at jeg først har forsøkt å påvise (4) den mest umiddelbare politiske viktigheten av en korrekt teori om priser. Dette siste angår særlig forhold på verdensmarkedet.

1. Om behovet for dialektisk forklaring av religionen

I likhet med flere andre anmeldere legger Minken svært stor vekt på å drøfte mine argumenter om religionens, spesielt protestantismens, virkemåte. Når jeg hevder at «katolske» områder «favoriserer småproduksjon, håndverksbasert og familieledet virksomhet», så innvender han (uten å være helt rettferdig overfor sitatets sammenheng) det følgende:

De første som utviklet noe som liknet på kapitalistisk produksjon, var norditalienske bystater. Frankrike var for sin tid en meget utviklet kapitalistisk økonomi på 1700-tallet. Norditalia og Frankrike er den dag i dag høyt utviklede kapitalistiske økonomier. Kina ser ut til å tilegne seg den kapitalistiske ånd meget raskt, osv.

Litt seinere skriver han:

Vi må skille mellom ulike faser av kapitalismen - manufaktur og maskindrift. Manufakturen baserer seg på en arbeidsdisiplin påført utenfra selve arbeidsprosessen - fra arbeidsledelsen eller fra lønns-systemet. Likevel tar det historisk sett lang tid å oppdra arbeidsstokken til disiplin.

Her er det ikke alt som rimer like godt. Det er nyttig at Minken peker på dette skillet, men det er merkelig at han ikke tar med seg at manufakturen nettopp er basert på håndverksoperasjoner og -teknologi. Som han må vite, sier jeg at protestantismen er en adekvat ideologi for den mest avanserte kapitalismen, og for den bakgrunn som skapte den. Dermed er det ganske irrelevant å peke på tidlige eksempler dels fra katolske områder, der kapitalen benyttet seg av overleverte former. Innvendingene bekrefter nærmest det han vil argumentere mot.

Det har også lite med saken å gjøre at de nevnte områdene i dag er «høyt utviklede kapitalistiske økonomier». Poenget er at de ikke er de høyest utviklede, og heller ikke har forutsetninger for å være det. Dessuten er det et poeng at de er langt høyere utviklet enn de ofte brukte «asiatiske» eksempler på kapitalisme; for i likhet med Marx har jeg villet understreke at kristendommen som helhet er andre religioner overlegen når det gjelder å utvikle kapitalistisk ideologi. (Det er ukorrekt når Minken refererer meg som om jeg rett og slett mener at norsk kapitaleksport til Portugal vil bli ulønnsom!)

Minken sier videre:

Dersom arbeideren faktisk ikke har noe annet å selge enn arbeidskrafta, spiller det da fint liten rolle hva slags religion han har.

At arbeidsstilen skulle avspeile sider ved gudstjenestens gang i de ulike religionene, virker usannsynlig og trenger dokumentasjon av et helt annet slag enn det Sandemose slenger fram.

Nå tør en håpe at Minken – som bokanmelder i et organ for «marxistisk teori» – ikke vil benekte at religionens former inngår i en enhet med produksjonens materielle grunnlag. Selvfølgelig er det sammenhenger her: For eksempel gir den islamske gudstjeneste, hvor underkastelsen under en gitt autori-

tet er så framtreddende, et bilde på at islam er dårlig egnet til å fremme en kapitalistisk produksjon, som er avhengig av personlig frihet og initiativ hos lønnsarbeiderne.

Men det ser faktisk ut til at Minken - utrolig som det er - forestiller seg at jeg mener at religionsformene i seg selv er bestemmende for menneskenes holdninger i produksjonen. Dette er uten fornuftig grunnlag. For å bli ved det gitte eksemplet: At islam er en knekterreligion (i motsetning til kristendommen med dens kjærlighetsevangelium), har sin bakgrunn i at eiendomsforholdene i islamske områder faktisk er herre-knekt-relasjoner.

Poenget er heller ikke først og fremst om en «arbeider» ikke har annet å selge enn arbeidskraften; det dreier seg vel så mye om hvorvidt hun/han har mulighet for å arbeide uten å selge arbeidskraft. Mange vil være i en slik situasjon, og de har da ofte heller ikke annet å selge. Arbeid i servicesektoren er ett eksempel.

Noe av dette kan anskueliggjøres av at Minken innvender mot undertegnede at arbeiderne læres disiplin gjennom (blant annet) utsiktene til å få sparken, og at forskjellene mellom religionene er uvesentlige i forhold til dette. Men i sammenhengen er dette en klar misforståelse av mine argumenter. Poenget er at i ukristelige områder, og spesielt utenfor de protestantisk dominerte, er skillet mellom arbeid og eiendom ikke drevet til sin spiss, og eierne av produksjonsmidlene har ikke den samme interesse i, eller evne til, å sparke folk. Debatten om Berlusconi's forslag til lettelse i det italienske lovverket mot «masseoppsigelser» kan gi oss nyttig lærdom her: Gjeldende lov – og vel også den foreslåtte nye – er tilsynelatende mer «arbeidervennlig» enn for eksempel den norske, til tross for bare forsvinnende sosialdemokratisk innflytelse på regjeringshold etter verdenskrigen. Akkumulasjonen er bremsset av småborgerskapets politiske interesser, som går ut på å forhindre en utvikling som sjalter ut eksisterende familiebedrifter.

Selvfølgelig er det ikke noen løsning for sosialister å gå inn for Berlusconi's eller andres forverrings tiltak. Ikke desto mindre må en handle ut fra en forståelse av at forholdet mellom arbeid og kapital er mindre skjerpet i visse nasjoner enn i andre – alt innenfor en ramme som likevel er klart kapitalistisk.

Alt i alt virker det som om Minken fraskriver seg muligheten til å forklare religionsdannelsen via historisk materialisme (materialistisk dialektikk). Hvis for eksempel følgende setning er alvorlig ment, får det tunge konsekvenser:

Det er ikke ideologien som på lang sikt former produksjonsforholdene, men produksjonsforholdene som former ideologien. Jeg vil tru at under trykket av nødvendigheten av å gjenopprette konkurransekraft på verdensmarkedet kan nær sagt en hvilken som helst religion kvitte seg med de skarpe kantene som bremser frammarsjen.

Religionen må forklares gjennom den sosiale basis, altså primært gjennom eiendomsforhold (produksjonsforhold). Imidlertid skal det ikke bare forklares at den er der, men også at den har de særtrekk den har. Religionen er til stede for å fremme visse produksjonsforhold, og dermed for å motarbeide andre. Bare gjennom å anta dette, kan vi forklare den materialistisk-dialektisk. Men dermed er det også klart at vi ikke har lov til å komme trekkende med én bestemt faktor (her: «nødvendigheten av å gjenopprette [?!] konkurransekraft på verdensmarkedet») og så forutsette 1) at den vil bli akseptert som gyldig av en herskende religiøsitet, og 2) at den vil fungere på samme vis innenfor enhver religiøsitet, hvis den først blir «akseptert». (Da er religionen ikke lenger tatt alvorlig som historisk fenomen.) All erfaring benekter Minkens påstand, og dette er en hovedtese i den boka han anmelder. Sammenbruddet i USSRs og i hele det østlige Europas statskapitalisme er framstående eksempler, som Minken ikke berører i det hele tatt. Det samme gjelder utviklingen i Japan. (Her kan Minkens innvendinger bare virke plausible fordi han unnlater å ta opp mitt hovedargument om konkurransens struktur i den japanske økonomien.) Mangelen på akkumulasjon i islamske samfunn like så: Her har stillstanden vært påtakelig i hele perioden fra starten av den koloniale frigjøringen. Hvilken virkning har Minkens «nødvendighet» hatt her? Absolutt ingen - og eksemplene kan forfleres. Mulige moteksempler, så som «tigerøkonomier» her og der, kan fungere fordi disse i sin kjerne er "nisjeøkonomier" (hvorom mer nedenfor) og dermed ikke gjennomtrenges av kapitalistiske holdninger - rent bortsett fra at de neppe er oppstått på et vis som tilsvarer Minkens skjema.

2. Religiøse former målt opp mot vareanalysen: Statsteori

Som det framgår av *Stat, religion, økonomi*, mener jeg tilsvarende vurderinger er i tråd med tendensen i Marx' teori om stat og religion, slik den er skissert (hvis den overhodet er skissert!) i de aktuelle skriftene fra 1843-1844, nemlig *Om jødespørsmålet* og *Til kritikken av Hegels rettsfilosofi*. Utgangspunktet er at statsbegrepet her utarbeides i nær tilknytning til analysen av religionen. Ingen kan være i tvil om at Marx skildrer kristen, og spesielt protestantisk, religion som en form som er avledet av skillet mellom rollene borger/statsborger, *bourgeois/citoyen*, et rolleskille som er fullstendig vesentlig for det kapitalistiske samfunns eksistens. Da forekommer det meg klart at det forestilte skille mellom verdslig og «oversanselig» verden som vi finner i protestantismen, er like nødvendig for dette samfunns eksistens. Jeg mener videre at dette skillet produseres gjennom den «forkjæring» av bevisstheten som Marx mener foregår i den borgerlige produksjon. Den ideologi som arbeiderklassen dermed «automatisk» underkaster seg, er følgelig av en art som gjør det unødvendig at denne klassen selv oppfatter sin religion som vesentlig. For strukturen reproduseres av kapitalforholdet selv. Ikke desto mindre er protestantismen en forutsetning for at det kunne komme så langt.

Men Marx' skille *bourgeois/citoyen* har selvfølgelig samtidig en tilsvarende et annet sted, nemlig i spaltningen innen det borgerlige samfunns «celleform», slik den uttrykkes i analysen av varen i *Til kritikken av den politiske økonomi* og i første bind av *Kapitalen*. Her bruker Marx da også hele tiden religiøse hentydninger i sin tekst: Pengene eller pengevaren (gullmaterialet) er som Gud selv, innsatt med «hinsidige» mystiske krefter som i virkeligheten er framgått av menneskenes fremmedgjorte atferd, en atferd som setter vareverdenen ellers, de vanlige varer («varepøbelen»), som noe «denne-sidig». Og fordi varen i virkeligheten er en enhet av alle disse bestemmelsene, kan Marx kalle den for «en sanselig-oversanselig ting».

Det er derfor riktig nok som Minken hevder, at Marx' statsteori må kunne leses ut av vareanalysen i *Kapitalen*. Imidlertid viser det seg at Minkens egen oppfatning av de relevante kapitlene i dette verkets første bind er såre tvilsom. Han hevder:

De tre første kapitlene handler om den enkle vareproduksjonen, der alle er små vareprodusenter som eier egne produksjonsmidler og produserer for markedet.

Marx har aldri, verken direkte eller indirekte, levert noe som ligger i nærheten av en slik tolkning av vareanalysen. Friedrich Engels ble etter Marx' død kjent for en forståelse som innebar at det her ble gitt en historisk framstilling av varebyttets gradvise utvikling, kombinert med den logiske analysen av motsigelsene i varebyttet. Dette er det heller ikke noe grunnlag for å hevde, og hos Minken er altså til og med enhver påpekning av logikken i analysen fordunstatet.

Det Marx faktisk leverer i vareanalysen, er tvert om en undersøkelse av rikdommens «celleform» i de samfunn som er behersket av den kapitalistiske produksjonsmåte. I begge de aktuelle skriftene er dette utvetydig sagt, i innledningen til analysen. Dette innebærer at det som blir behandlet er de logisk-økonomiske relasjoner som gjelder som grunnlag for produksjonsmåten (og dermed, viser det seg etter hvert, for det samfunn denne produksjonsmåten inngår i) i dens fullt utviklede skikkelse. Minken påstår noe helt annet:

Men i fjerde kapittel introduseres utbyttinga, og dermed et helt annet samfunn, sjøl om det bevarer den enkle vareproduksjonen og dens overbygning som element i det nye.

Hva skal det bety at «den enkle vareproduksjonen» er bevart i «et helt nytt samfunn»? Det samfunn det nå er tale om, viser seg snart å være basert på et skille mellom eiere og ikke-eiere av produksjonsmidler. Slik må det selvfølgelig være, for poenget med analysen er kapitalforholdet og lønnsarbeidets stilling til det. Hvordan kan en produksjonsmåte hvor «alle» eier produksjonsmidler, være element i et samfunn som beror på at produksjonsmidlene er monopolisert? Og hvordan kan en stat – for også dét hevder Minken – som utvikles gjennom et slikt fantom, være egnet til å besørge en legitimering av produksjonsmåten i et kapitalistisk samfunn? Her er Minken i ferd med å innføre et rent liberalistisk statsbegrep. Det var nettopp Nytidens første borgerlige teoretikere, så som Hobbes, som forestilte seg et samfunn hvor alle eide varer, uten at noen unnlot å arbeide.

I boka forsøker jeg å få fram at marxistisk teori, og for den saks skyld Marx selv, har unnlatt å gjøre et nødvendig skille mellom begrepet om staten og begrepet om den konkrete statsmakten. Såvidt jeg forstår Minken, godtar han formelt et slikt skille. Det er iallfall helt i overensstemmelse med min oppfatning når han skriver at undertegnede «skiller mellom statens maktutøvelse og grunnlaget for maktutøvelsen, som er at den anerkjennes som legitim av alle borgerne». Minken aksepterer til og med at Marx faktisk også opererer med et slikt skille i sine skrifter fra 1843-44. Men så hevder han (såvidt jeg forstår) at Marx seinere tar et noe annet standpunkt. Dermed kan han skrive det følgende om *Det kommunistiske partis manifest* fra 1848:

I *Manifestet* sier Marx at den moderne statsmakta bare er et utvalg som forvalter hele borgerskapets felles anliggender.

Samtidig hevder så Minken at dette innebærer at Marx er «blitt uenig» i mitt standpunkt.

Såvidt jeg kan se, er dette en kortslutning. I boka tar jeg nettopp for meg slike utsagn av Marx, og aksepterer dem som fullt forståelige hvis de oppfattes som utsagn ikke om «staten» i og for seg, men nettopp om «statsmakten», som også (som vi ser) er det ordet Marx her bruker. Derfor hevder jeg at det ikke trenger være noen uenighet mellom undertegnede og Marx her. Jeg går igjennom andre eksempler på begrepsbruk om dette emne fra Marx' side, og finner at det er mulig å tolke helheten slik at en kan anvende et skille av nevnte type, altså mellom «stat» og «statsmakt», uten å gjøre vold på det han faktisk uttaler. Det er dermed selvfølgelig ikke sagt at Marx hadde en gjennomført teori om dette forholdet. (Han hadde det neppe.) Men det er vanskelig å forstå at Minken ikke aksepterer samme løsning som undertegnede, all den tid han faktisk i og for seg godtar det nevnte begreps skillet.

3. Selvoppgivende marxisme: Minkens forestilling om priser

Som det forhåpentligvis har framgått, kan det ikke være noen tvil om at analysen av varen gir nøkler til kritikken av religionen såvel som av staten. All den tid Minkens forestillinger om vareanalysen er så vidt spesielle, synes jeg det er rimelig å tro at de inkonsistensene som finnes på de nevnte felt hos ham, har en viss forbindelse med at han helt lar være å ta vareanalysens struktur i betraktning.

Men konsekvensene er langt mer omfattende enn som så. I en ellers positiv vurdering av mitt tredje «vedheng», som Minken artig nok kaller «en lita lærebok i marxistisk økonomi», kritiserer han meg for å godta Marx' «framstilling i tredje bok av *Kapitalen*» hva gjelder forholdene mellom vareverdier og produksjonspriser. Tydeligvis regner Minken med at det faktisk finnes et «transformasjonsproblem» her. Han mener med andre ord at Marx valgte en feilaktig framgangsmåte for å «forvandle» verdier til produksjonspriser, og merverdirater til gjennomsnittspris. Denne kritikken startet opp hos von Bortkiewicz for omtrent et hundreår siden, og er ikke blitt vesentlig forandret siden. Den innebærer at i det øyeblikk vareprisene blir betraktet som enheter som svinger ikke rundt verdistørrelsen, men rundt størrelser som følger av at det tas høyde for at forskjellige bransjer har svært ulike verdisammensetninger (konstant kapital: variabel kapital, eller k/v) så er det ikke mulig å opprettholde visse påstander som var vesentlige for Marx. La oss her ta utgangspunkt i den mest vesentlige innvending hos von Bortkiewicz, nemlig den at selve forvandlingen vil endre også gulletts pris, noe som skulle gjøre det praktisk umulig å hevde at mengden av målbare verdier = mengden av produksjonspriser, ettersom målestokken ville ha en annen størrelse etter overgangen enn forut for den. Kritikken formuleres ofte dit hen at det skulle finnes en motsetning mellom første, respektivt tredje bind av *Kapitalen*, ettersom produksjonsprisen ikke introduseres eksplisitt før i tredje bind.

La oss ta et eksempel. Sett at verdien av en unse gull tilsvarende 120 kroner. Sett videre at denne verdien lar seg oppfatte som summen av 80 enheter konstant kapital + 20 enheter variabel kapital + 20 enheter merverdi (altså $80k + 20v + 20m$). Skulle vi regne ut profittraten til gullsektoren umiddelbart ut fra dette (og for enkelhets skyld sette at all kapital er sirkulerende), ville den bli 20%.

Sett videre at $80 : 20$ er en verdisammensetning som er over gjennomsnittet i samfunnet. Sett videre at den gjennomsnittlige profitttrate er 25 %. Dette vil innebære at gullgraveren får en profitt som er fem enheter høyere enn merverdien. Denne profitt-økningen er gjennom konkurransen hentet fra andre bransjer i økonomien, nemlig de som har en lavere verdisammensetning, altså (som regel) flere arbeidere per verdienhet k , altså har mer verdiskapende aktivitet i sin egen bransje enn hva gjennomsnittlig

er. Totalt sett er imidlertid summen av profitter = summen av merverdier i samfunnet, likesom summen av verdier = summen av produksjonspriser, hevder Marx.

Marx har den oppfatning at produksjonsprisen for bransjen kan framstilles som «kostpris» + gjennomsnittsprøffitt. Samtidig regner han tilsynelatende kostprisen i verdier. Det vil i vårt tilfelle si at den framstilles som 100, og nærmere bestemt som $(80k + 20v)$. Produksjonsprisen blir da $80k + 20v + 25p = 125$, hvor p står for profittmengde, en varemengde uttrykt i produksjonspriser.

Von Bortkiewicz' kritikk, som godtas av hele den borgerlige økonomi, innbefattet en del selvutnevnte «marxister», innebærer at Marx måtte ha regnet kostprisene ikke «i verdier», men «i produksjonspriser». For ettersom kostprisen hos en kapitalist kan være bygd opp av produksjonspriser på produkter som han fra andre kapitalister har kjøpt som bestanddel i sin egen, vil enheten k i vanlige tilfeller avvike fra verdien.

Denne kritikken beror på manglende begrep om relasjonen mellom verdi og pris. Utgangspunktet for Marx er at «verdien», og dermed også «prisen» (enten det er tale om «produksjonspris» eller ei), er en størrelse som har det menneskelige arbeid som sin substans. Ved skiftet fra regning med verdistørrelser til regning med produksjonspriser er det om å gjøre for ham å få fram hvordan det kan vises at denne beregningen ut fra arbeidstiden forblir basis for hele bevegelsen. I vårt tilfelle vil det si at $80k$ står for arbeidstid nedlagt i produksjonsmidlene. Derfor kaller Marx den for en verdistørrelse. Men det er ikke dermed sagt at den består av varer som hver for seg er beregnet som verdistørrelser. For Marx kan det godt være unødvendig å tale om en omregning («transformasjon») i det hele tatt. For hvis vi regner med at de prisene på produksjonsmidler som det er tale om når han skildrer kapitalistenes investeringer i første bind, er identiske med de han bruker i eksempler i tredje bind, forsvinner jo det påståtte problemet. Det er karakteristisk for nivået i den borgerlige «Marx-debatt» at det er først nylig at slike muligheter blir tenkt på i det hele tatt. En annen sak er at selv slike forsøk (jfr. f.eks. Fred Moseley i *Science and Society* 2001-2002) nok stort sett er uriktig gjennomført og beheftet med feil.

Slike feil er det ikke nødvendig å komme inn på her (se enkelte av henvisningene til mine egne bidrag i *Stat, religion, økonomi*, side 527, samt Vedheng I, punkt 4, side 465). Det er tilstrekkelig å gå tilbake til von Bortkiewicz' oppfatning av gullprisens rolle. Som vi har sett, hevder han at prisforandringen her influerer på målingen av verdi – respektivt prismengdene.

Dette er en brøler, som grunner seg i at von Bortkiewicz (og alle hans følgesvenner, inkludert moderne ricardianske modellbyggere som ikke engang har hørt hans navn) oppfatter gullmaterialet som «verdi- og prismål», som han sier. Han er dermed på linje bl.a. med Ricardo, som Marx kritiserte på dette punktet. Hos Marx er gullvaren verdimål for varene, og dessuten prismålestokk for dem. De to funksjonene er helt forskjellige. Men i begge er det (selvfølgelig) ikke gulletts pris eller verdi som er inne i bildet i målingen, men dets naturlige materiale og dets konvensjonsbaserte målenheter – i vekt eller flate eller volum. En vare, så som en pc bak detaljhandlerens disk, har fått sin verdi målt i gull når man f.eks. sier den er verdt 100 unser gull, og derfor kan ha en pris på 12.000 kroner. Når man sammenlikner dens verdi med andres, f.eks. en annen type pc som «er verdt» 90 unser gull og derfor kan selges for 10.800 kroner, så sammenlikner man dem som to fysiske forskjellige ting: Den ene tingen veier 10 unser mindre enn den andre. Denne sammenlikningen skjer innenfor gullvarens egenskap av «prismålestokk», dvs. som «prisstandard», dvs. som *numéraire*. De to funksjonene blir sammenblandet og identifisert i all borgerlig økonomisk teori.

I begge tilfellene er det gulletts fysiske egenskaper som er inne i bildet. Illustrasjonen her er forhåpentligvis god nok til å overbevise om at det er en ganske grotesk forestilling at de relative prisene skulle forandre sitt innbyrdes forhold som følge av en endring av gullvarens pris, som ikke har noe med dens fysiske egenskaper, volum eller vekt å gjøre.

Slike illusjoner kunne Minken også ha unngått hvis han hadde tatt Marx' vareanalyse mer alvorlig. For her er det ikke tale om annet enn grunnleggende forhold mellom varenes bytteverdi, respektivt deres bruksverdi eller naturform. Ettersom Minken ikke har konsentrert seg om dette, men i stedet tenkt det hele bort i en irrelevant historiefilosofisk kål (på samme måte som når han omtaler Hegels *herre-*

knekt-teori), har han ikke noe forsvar mot et av de mest illusoriske borgerlige metodetricks, hvor varenes dialektikk forsvinner til fordel for et meningsløst system av simultane likninger.

I dette spillet er hele arbeidsverditeorien behandlet som utslagsvann. For det er klart nok at hvis kostprisene på ett nivå er oppstått av produksjonspriser, så må også disse siste, som selv har framstått som kostpriser, regnes om fra verdier til produksjonspriser, og så videre bakover (eller utover til alle bransjer og produkter i et samtidig perspektiv) i en uendelig regress (eller progress). En gjennomsnittlig profittrente regnes som gitt også på ethvert nivå av denne regressen (progressen), og da er konklusjonen at det ikke vil finnes noen mulighet til å forklare hva som er årsaken til at profittrenten har den høyde den faktisk har. Alt reelt vitenskapelig innhold er dermed forsvunnet, og «økonomen» sitter igjen som en administrator av likninger som ikke forklarer noe som helst, og hvor prisen på standardvaren settes som «= enhet», uten at noen tør si at dens pris er uten betydning uansett, – en kunstferdig påkledning i likhet med myntstemplet: Gi keiseren det som keiserens er, selv om han er aldri så naken!

4. Verdensmarkedet og det ulike byttet

Det er klare inkonsistenser i Minkens kritikk: Bortsett fra det som gjelder teorien om produksjonsprisen, erklærer han seg fornøyd med undertegnedes lille «lærebok». Men dette er urimelig, for vi har nettopp sett at han de facto er uten forståelse for den motsetning mellom verdi og bruksverdi som stadig blir påpekt i nevnte vedheng. Ikke bare det: Det blir ubegripelig hvordan han kan erklære seg enig i undertegnedes vedheng *Om verdiskaping*, for her blir nettopp forholdet mellom verdi og bruksverdi tatt opp etter de selvsamme linjer. Noe av den samme inkonsistens dukker opp i det minste i kim, når det gjelder det jeg skriver om det ulike byttet på verdensmarkedet, for såvidt som Minken ikke kritiserer det.

For mange er det nok slik at viktigheten av de skillene Marx trekker opp i slike undersøkelser, blir klare først når vi betrakter de virkelige makroøkonomiske konsekvensene av å se bort fra dem. På det globaliserte verdensmarkedet står vi overfor slike konsekvenser.

Som jeg har forsøkt å få fram i *Stat, religion, økonomi*, er en forståelse av Marx' verditeori, innbefattet pengeteorien og bruksverdiens status, uomgjengelig nødvendig for den som vil lage en forståelig teori om bytteforholdene på verdensmarkedet. Hvis teorien om internasjonale bytteforhold skal bli noe mer enn en statistikk over relative prisbevegelser over tid, uten noensinne å prestere en forklaring ut fra verditeorien, må det aksepteres at alle sammenlikninger på verdensmarkedet er formidlet gjennom nasjonalt stipulerte gullkvanta (eller mengder av annet edelmetall). Men skal en forstå nødvendigheten av dette, må en oppløse teoriene om et «transformasjonsproblem», fordi de på samme vis gjør det umulig å analysere noe annet enn relative prisbevegelser, uten at en noensinne kommer til problemets kjerne.

En god illustrasjon er Minkens påstand om at «Kina ser ut til å tilegne seg den kapitalistiske ånd meget raskt, osv.» Det er svært vanskelig å finne noe belegg for dette. Oppblomstringen i datasektoren kan for eksempel forklares helt ut ikke gjennom strukturelle forhold i kinesisk økonomi, men i kraft av landets uforholdsmessig store bestand av dataingeniører. Dermed blir den kinesiske databransjen nok et enkelttilfelle av en allmenn tendens til å bygge ut spesialiserte industrier etter øyeblikkets «nische»-behov slik de viser seg på verdensmarkedet, i dette tilfelle ut fra omfattende billiggjøring av én enkelt faktor. (Her: Etter planlagt overproduksjon av ingeniører.) Slikt fører til relativt hurtige bransjeinnskrenkninger, flytting av kapital til andre nasjoner uten kompensasjon, samt elendigjøring av lønninger og arbeidsmiljø til et nivå som ikke er konkurransedyktig i en kapitalistisk verdensøkonomi.

Jeg har forsøkt å vise hvordan Marx' teori om internasjonale forskjeller i lønninger, intensivering av arbeidet og variasjoner i dets produktivkraft, sammenstilt nettopp med pengeteorien, bidrar avgjørende til en forståelse av den flyktige og tilfeldige karakteren i industribygging i den tredje verden (halvkoloniene). Det er ganske oppsiktsvekkende hvis vi nå enda en gang skal oppleve at naive, frihetselskende vest-intellektuelle døgnfluer går på den samme limpinnen som tiltrakk dem under avviklingen av de europeiske kolonirikene i tiden 1945-1965. På den tiden var Mary Oppenheimer og Bob Fitch (*Ghana: end of an illusion*, 1968) omtrent de eneste som turde si det som alle venstreidealister konkurrerte om å overse: At det ikke nytter bare med godvilje, åpne markeder og periodisk produksjon når det er tale om å overvinne samfunnsforhold som beror på knektning og korrupsjon.

Stilt overfor konsekvenser som disse, håper jeg Minken (og andre) vil beherske sin trang til transformasjoner. Det burde falle lett å være enig i at problemet er akutt. Vi er i den situasjon at menneskemengder verden over nå nettopp fokuserer på disse bytteforholdene, og bruker dem som springbrett til en videre kritisk samfunnsanalyse. Dette viktige tilløpet vil løpe ut i sanden hvis en ikke er i stand til å bidra med en forståelse av det ulike byttets grunnlag. Dessuten trengs det såvel organisatorisk som politisk vilje til å la folk forstå at på disse områdene bør det ikke være plass til lettvinne løsninger, selv om en midlertidig kan få økt oppslutning ved å tilby glørete skylapper som frynsegoder til sympatisører og medlemmer.

For å få påpekt viktigheten av slike saker, har jeg tillatt meg å presse redaksjonens forespørsel til det ytterste, og ikke spart på plassen i dette svaret. Et par ting står likevel tilbake, og de har forsåvidt også forbindelseslinjer til pristeorien.

5. Noen misforståelser om bønder, olje og ytre miljø

Minken kritiserer min oppfatning av bondeklassen. Når jeg sier den har politisk makt, mener han dette må skyldes feiloppfatninger av jordbruksordningene, blant annet fordi fri import ville kutte ut «nesten all grunnrente». Den siste betraktningen er jeg enig i, men for øvrig minner Minkens manøver påfallende om det å plassere sleden foran hesten. Har de bondevennlige norske ordningene kunnet oppstå uten bøndenes politiske makt? At Minken til og med impliserer at fri matimport ville gjøre det umulig å kalle bondeeiendommen reaksjonær, forteller litt om tankegangen. Misforståelsen topper seg i at han omfavner bondeklassens økonomiske holdning fordi den er «anti-kapitalistisk». Etiketten er korrekt, men ettersom Minken anmelder en bok som hevder at denne anti-kapitalismen er reaksjonær, burde han ikke nøyd seg med å bruke slagordet.

Når det gjelder den faktiske teksten i boka, er hovedsaken her likevel at Minken grundig misforstår premissene for min vurdering av bøndenes stilling. Det framgår utvetydig at han mener den er basert på at bønder jevnt over mottar «grunnrente». Det jeg derimot konsentrerer meg om, er hvilken posisjon monopolet på jordeiendom bringer dem inn i, uavhengig av om det eksisterer rentetillegg i produktprisene eller ikke. (Jfr. bl.a. side 25, om bøndenes «stående mulighet» til ekstraprofitt.) At bøndenes klassekarakter skulle avgjøres av sekundære forhold i den politiske overbygningen, er i alle tilfeller uholdbart.

Tilsvarende misforståelser kommer for dagen når det gjelder min vurdering av den rente som tilfaller staten som følge av oljesalg. I motsetning til hva Minken av en eller annen grunn skriver, mener jeg slett ikke at «vi» (!) burde prise produktene «så lavt at grunnrenta forsvant». Slike anbefalinger representerer bare utopier under dagens maktforhold. Det har dermed et snev av komikk ved seg at Minken benytter denne luftige anledningen til å kritisere meg for å «være helt taus når det gjelder miljøet» – enda en uriktighet.

Jeg legger i første kapittel vekt på Marx' kjente utsagn om at kapitalens makt overtakelse i samfunnet innebærer at den – nettopp miljømessig – tar til med å undergrave rikdommens to «urkilder», nemlig «jorda og arbeideren». Men hvordan skal denne tilstanden oppheves? Det må selvfølgelig skje gjennom politisk revolusjon mot kapitalens herredømme. En fornuftig og langsiktig miljøpolitikk kan ikke begynne før dette tidspunkt.

Minken vil derimot ha en høy oljepris her og nå, for å stoppe forurensninger. Det er ingen rimelig sammenheng i dette. I dagens samfunn kan en høy oljepris gi store overskudd både til imperialistiske selskaper og bakstrevenske regimer, og muliggjøre nye former for miljø-ødeleggelse, gjennom infrastrukturell sløsing, krigføring av konvensjonell og ukonvensjonell art, med videre. Minkens standpunkt tar nettopp ikke hensyn til de herskende produksjonsforhold, den sammenheng all prissetting og alle tilsynelatende abstrakte økonomiske fenomener må settes inn i.

Det er slett ikke tilfeldig at Minken på denne måten nærmer seg rollen til tradisjonelle borgerlige «økonomer», folk uten sans for den dypere sosiale sammenhengen, og med naiv vilje til å forbedre verden gjennom det beståendes rammer. For det er nettopp dette metodiske utgangspunktet han har tatt med sin pristeori. Det spinn av meningsløse likninger og variable han der står i, vil klebe ham til

edderkoppens premisser. Han har tatt til seg en grunnleggende betingelse for å bli akseptert som en utøver av den sosialøkonomiske profesjon i det borgerlige samfunn: Han har godtatt et mønster som forteller oss at økonomiens grunnlag skal være en gåte. Derfor er han tvunget til å tro at han kan anvende denne verdens teser i en analyse av virkeligheten.

Kanskje han er litt religiøs?